

Laksefisket i Frafjordelva

Av Per Terje Haaland

I 1745 skrev amtmann Bendix Christian de Fine i *Stavanger Amptes udførlige Beskrivelse* om flere lakseelver i Ryfylke, bl.a. om Frafjord, Dirdal og Mæle (Espedalselva). Han skriver: «Af disse Laxefiskerier har de Beneficerede Eiere eller andre tilhørende, aarlige ansseeelige afgifter, og fordeele, dog falder derved og nogen bekostning med at holde Vaader, Baader og eendel Folk....udi disse Elver som mest alle har deres Navne af Gaardene, fiskes aarlig skiønne Laxe naar den søger opløb af Søen, deels med Vaad og med Garn, dels og med nogle smaa i Elvene indrettede aabne Træ-Kar, som ere nedsatte udi Elvene hvor Laxen har sin opgang, og derudi selv indløber og saaledes fanges, men den Lax som bliver fanget sildig om Høsten er ganske udmagret og haver changeret sin Fedme og indvendige røde Coleur, og kaldes da Lugg....Af samme Laxer, som udi ovenermeldte Elver fanges, bliver een del saltet, og den største Deel røget og udskibet...»

Rettighetene til fisket

Godt og vel hundre år tidligere (1608) skriver presten Peder Claussøn Friis også om fisket i Frafjord og Dirdal: «Fogden i Ryfylke, Holger Bagge, bemægtigede sig Gaarden Fragefjord og blev bekræftet i Besiddelsen, uagtet Kongen først havde givet den til Otte Stigsønn (1559), derpaa til Mauritz von Berlin (1562); i 1565 blev den overladt til Jens Pedersen Bru, som først i 1571 gav den tilbake til Bispestolen. Digredal gav Kongen i 1568 til Lagmanden Christoffer Grøn, som først i 1572 maatte give den tilbake».

Det er ingen tvil om at laksefisket i Frafjordelva har vært en viktig matkilde og inntektskilde også i førhistorisk tid, kanskje helt fra de første mennesker slo seg ned i bygda. Det finnes dog ingen kjente skriftlige kilder fra middelalderen som kan kaste lys over laksefisket før år 1500. Men ut fra sitatene ovenfor forstår vi at Frafjordgarden med laksefisket var svært ettertraktet, ja, så ettertraktet at det oppstod strid mellom konge og kirke hvem som egentlig hadde rettighetene til Frafjordelva. Dette var nok et resultat av en viss usikkerhet som fulgte etter reformasjonen i 1536. Da ble nemlig alt kirkegods tilhørende den katolske kirke lagt inn under kronen som kongens eiendom. Ved slutten av middelalderen (omkring år 1500) ser det ut til at det i hvert fall ikke er de to oppsitterne (leilendingene) på garden som rår over verken jord eller elv. Etter 1571 er det utvetydig kirken (dvs. bispestolen) som rår over fisket i Frafjord. Ikke så rart da kirken også fikk råderett over de fleste gardene i Frafjord. Fisket i Frafjord var så viktig at bispestolen fikk skyldsatt *Høllen Laksefiskeri*, og laksefisket ble på denne måten skilt fra garden. Høllen (Hølen) henspeiler på fiskeplassen Berghølen, en av de beste fiskeplassene i elva. I forarbeidet til matrikkelen i 1723 fremgår det at verdien av dette fiskeriet (landsskylden) var satt til 15 pund laks tilsvarende 1 løb smør = 72 merker smør. Dette tilsvarte om lag 1/7 av hele Frafjordgardens verdi. I matrikkelen fra 1723 går det også fram at det år om annet er et godt laksefiske i *Ousen* (Osen), den nederste strekningen av elva mot fjorden. Det er vanskelig å anslå den samlede verdi av laksefisket i Frafjord, men den var utvilsomt betydelig – dog noe varierende fra år til år. Således opplyses det i nevnte matrikkel at elva omkring 1720 forandret løpet nær elvemunningen på en slik

måte at store stein-, grus- og sandbanker hindret laksen i å komme oppi elva. Elva gjorde også stor skade på inn- og utmark helt opp mot Molaugvatnet. 7. oktober 1726 ble retten satt "paa Gaarden Frafjord i Hølle Schibbrede" etter krav fra oppsitterne. Hendelsen ble vurdert som så alvorlig at oppsitterne på brukene fikk redusert den avtalte bygslingsavgift til bispestolen. På Molaug ødela flommen mesteparten av jordene, slik at også her ble jordleien redusert noen år. Omkring 1650 blir begge de opprinnelige brukene på Frafjordgarden delt slik at det blir fire bruk. I 1723 er det Gunder Tostensen, Kristoffer Iversen, Rasmus Torsen og Bjørn Tormodsen som er oppsittere på denne garden.

Stangfiskerne overtar

I pantebøkene ser vi at Høllen Laxefiskeri fortsatt var et eget og omsettelig bruk også etter at Frafjordgardene fikk kongelige skjøter mellom 1833 og 1837. Det er uklart hvor lenge det forble slik, men vi må gå ut fra at fiskeretten på Frafjordgarden etter hvert ble fordelt på de enkelte brukene etter skyld. Den første vi kjenner til som leide fiskeretten i Frafjordelva, var overrettssakfører Carl Ludvig Platou Gjør i Stavanger i 1885. Han betalte kr. 560 årlig for fiskeretten fra sjøen til Molaugvatnet. I 1888 inngår politimester Henrik Finne i Stavanger en leieavtale med de ti grunneierne på Frafjordgarden. Men ikke nok med det: Han sikret seg også fiskerett ovenfor Molaugvatnet ved avtaler på Molaug, Kommedal, Håland og Brådland. Alle avtalene ble tinglyst. Avtalen sikrer rett til laks- og sjøaurefiske fra fjorden til Svarthøl og Brådlandsfossen. Leiesummen er kr. 420 pr. år. Fem år senere overføres fiskeretten til engelskmannen Charles Cunningham Church for £ 400. Kontrakten er tinglyst 4. mars 1893. Dagboknotater viser at Charles og fru Renée Julia allerede sommeren 1891 var på rekognosering i Frafjord, høyst sannsynlig etter råd fra han som på dette tidspunkt disponerte fisket i Frafjord, politimester Finne i Stavanger. Church og hans familie beholdt fiskeretten i 15 år. De første årene tok de engelske fiskerne inn hos Knud O. Moluf på Molaug, sannsynligvis fordi det ikke var passende losji nedi dalen. Men allerede to år etter overtakelsen av fisket startet byggingen av et staselig toetasjers "fiskeslott", Engelskhuset (se bildet) Church hadde da kjøpt ca tre dekar jord av Nils J. Frafjord, Kornelius A. Frafjord, Gunhild Torsdatter Frafjord og Tomas A. Frafjord. Kjøpesummen var kr. 220,- og eiendommen fikk navnet *Kjærbakken*. Kjøpet ble senere samme år godkjent av Indredepartementet. I denne prosessen fungerte Knud O. Moluf som mellommann og fullmektig for Church. Det er vel ikke helt klart hvorfor Church i 1907 solgte både fiskeretten i elva og sitt lakseslott, men kanskje det hadde noe med hans familiesituasjon å gjøre. Det er grunn til å tro at det viktigste fisket skjedde nedenfor Molaugvatnet, men også lenger oppe i elva kunne det gjøres gode fangster. Blant annet finnes det foto tatt ved Hålandslonå som viser Church sammen med de to grunneierne på garden. Det fortelles at på bestemte vannstander var Hålandslonå den gang en av de aller beste flueplassene i elva. Historien vil også ha det til at engelskmannen en gang fikk så mye laks her at han fylte opp ei langkjerre med fisk. Church satte navn på de fleste fiskeplassene (hølene) i elva, fra fjorden og helt opp til Svarthøl ("Pool impossible").

I august 1890 besøkte fiskeriinspektøren for ferskvannfiske Frafjord. Han var på en rundreise og skulle kartlegge elvenes tilstand og muligheter for sportsfiskere. I hans rapport finnes mange interessante opplysninger. Blant annet noterer han at vanlig størrelse på laksen er 6-

8 kg, men at det også tas laks opptil 15-18 kg. Vanlig størrelse på sjøaure er 4-5 kg! I rapporten angis alle de viktigste fiskeplassene fra sjøen og opp til Svarthøl. De fleste av hølene finner vi igjen ved dagens navn, men ikke alle, noe som nok skyldes at elveløpet på enkelte strekninger har endret seg ganske mye i løpet av 125 år. I rapporten nevnes også at det finnes *perlemusling* i elva. Eldre folk i Frafjord bekrefter at det var perlemusling i elva før,

Thomas J. Frafjord og Charles C. Church poserer med flott Frafjordlaks utenfor «Engelskhuset».

bl.a. i Berghølen. Fiskeriinspektør Johannes Simmonnæs antyder også at et fiskeoppsyn er en nødvendighet i den nærmeste fremtid – dog uten å begrunne dette nærmere. En annen interessant detalj er at politimester Henrik Finne leide grunneiere til notfiske etter laks når

det ikke foregikk stangfiske i elva. I 1890 ga 6 kast med not i Molaugvatnet til sammen 28 laks på mellom 4 og 15 kg.

Rovfiske og regulering

Helt siden middelalderen hadde folk vært klar over faren for overfiske etter laks. I Gulatingslova står det for eksempel om laksen: «*Ganga skal Guds gåva til fjells som til fjøre om ganga ho vil*». Det var derfor alt på den tid forbudt å stenge for oppgangen av fisk i lakseelver. Omtrent det samme finner vi i Christians V's lov fra 1687. Men noen regulering av *fiskemetodene og fisketidene* kom ikke før i 1848, senere ytterligere skjerpet ved fredningsloven av 1863. Det er denne loven grunneiere i Frafjord og Espedal i 1871 viser til i et brev til kommunen der de ber om at det blir oppnevnt oppsynsmenn for elvene. I Frafjord var det Knut O. Moluf som fikk jobben med å se til at elvefisket foregikk på rett måte. Dette var nok ikke noen enkel oppgave. Og i april 1881 behandlet formannskapet i Forsand saken på nytt. Her heter det blant annet:

«Sak 3 Skrivelse fra fogden i Ryfylke om årsakene til reduserte fangster av laks og sjøaure .. Skal man hertil bemærke. For det første med hensyn til bemeldte Fiskeriers Aftagen er man tilbøielig til at antage at en ikke liden Aarsag er at Loven om nevnte Fisk ikke bliver overholdt da man mangler et kraftigt Opsyn og saaledes Fisken ikke bliver fredet hverken i Elv, Elvemunning og Søen som i Lovgivningen bestemt, men optagis til dels baade af ulovlige Redskaber og ulovlig Stengsel i Elvene og til dels optagis i Elv, Elvemunning og i Søen i Fredningstiden og naar Fisken gyder og derved forminsker Fisken ikke lidet og derved hindrer formeringen. Flere Videnskapsmænd paastaar at den ikke kan formeres i Søen men kun i Elvene. ... Tror da at der for det første trengs et kraftig Opsyn ... og for det andet en Indskrænkning af Lagse Fiskeredskaber baade i Søen, Elvemunding og Elvedrag...»

Men formannskapet gjør ikke noe aktivt vedtak i sakens anledning. Et tiår senere, som nevnt ovenfor, etterlyser fiskeriinspektøren på nytt et bedre oppsyn i Frafjordelva.

Fiskemetoder

Fiskemetodene etter laks fra gammelt av var helt andre enn dem vi i dag benytter. Fiske med krok og snøre var nok i bruk, men mye viktigere var not (vad, vaad og i sjøen fra omkring 1830: kilenot), garn og kjerr (kjærr, laksekjerr), et slags stengsel som ble bygget i elva slik at laksen, når den ble ledet inn, ikke kom seg ut igjen. I Frafjordelva har vi kjennskap til to steder der det ble brukt kjerr for å fange laks. Det var på Håland (ved Heggholmen nedenfor Neshøl, nå er holmen gravd vekk). Frafjordgardene (gnr. 55) hadde sitt kjerr like nedenfor utløpsosen fra Molaugvatnet. Allerede på 1600-tallet var kastenot (landnot) i bruk og kunne gi gode fangster både i elveosen, i større høl og i Molaugvatnet. Kastenot var i bruk i Molaugvatnet til langt ut på 1900-tallet. Både Frafjord, Kommedal og Molaug hadde egne nøter til dette bruk. Omtrent midt i Molaugvatnet ligger *Bonkene*, to menneskeskapte steinrøyser på svært grunt vann. Like vest for Bonkene var det imidlertid ganske dypt vann. Når kastenota skulle ut, festet fiskerne fra Molaug og Kommedal da den ene enden i steinrøysa og dro nota rundt i en bue. Frafjordgarden hadde sin faste kaste plass mellom Falkanaustet og Hønsabergvika på sørsida av vatnet.

Borgere fra Stavanger leier fisket

15/11 1907 overførte Church fiskerettighetene til *Frafjordelvens laksefiske*, et konsortium bestående av velkjente borgere i Stavanger. Det var direktør i DSD Simon Simonsen, konsul Hans L. Falck, fabrikkeier Endre Grønnestad og fabrikkeier Bernhard Sandstøl. De betalte kr. 3600 for fiskerettighetene, inkludert lakseslottet Charles Church hadde bygd. Dette var imidlertid meget opptatte herrer som reiste til Frafjord og laksefisket mer sporadisk. De forsøkte derfor helt fra starten av med fremleie av hus og laksefiske og henvendte seg primært til rike engelske laksefiskere. Hvor godt de lyktes, er usikkert, men i 1909 var det i hvert fall tre engelskmenn og en belgier som leide seg inn i engelskhuset og fisket i elva.

Storfangst fra Frafjordelva fra 1908 (Foto: Endre Grønnestad).

Som omtalt andre steder i dette dokumentet ble sørvestlandet rammet av forsuring allerede på slutten av 1800-tallet. I Frafjordelva ble det registrert massedød av laks i bl.a. i 1890, 1920, 1921 og 1948. Zoologen Hartvig Huitfeldt-Kaas som dro til Frafjord i 1920 og undersøkte fiskedøden, antydte allerede da at høyt innhold av svovelholdige komponenter i vannet var en sannsynlig årsak. Vannanalyser i 1948 ga klare indikasjoner på det samme. Omkring 1930 var fangstresultatet dårlig, og tannlege Einar Årstad tok da initiativet til et laks- og aureklekkeri på Håland. Dette ble drevet fra 1932 til 1950 av grunneierne på Håland. Allerede i 1934 ble det satt ut 36 000 lakseyngel og 70 000 aureyngel. En del sjøaureyngel ble også båret til fjells og satt ut i vann der. En del sjøaureyngel ble også solgt ut av bygda, bl.a. til grunneiere i Suldal. På Håland brukte de kastenot i de største hølene for å fange stamfisk til klekkeriet.

Mot slutten av 1930-tallet var alle eierne av *Frafjordelvens laksefiske* døde. Engelskhuset og fiskerettighetene ble nå overført til nye og velkjente borgere i Stavanger. Det var tannlege Einar Årstad, konsul Jacob Falck, apoteker Wilhelm Siira og barnelege Ivar Høyenes. Prisen var kr. 2600,- Skjøtet ble tinglyst 16. november 1938. Naustet i vestenden av Molaugvatnet som Hans Falck hadde satt opp, fulgte også med i handelen. Men det leide fiske omfattet nå bare strekningen fra sjøen til Molaugvatnet. Dvs. at fiskeretten på gardene lenger opp ble tilbakeført til grunneierne. Den nye "lakseadelen" fra Stavanger leide fisket fram til 1971. Da ble engelskhuset solgt samtidig som fiskeretten ble tilbakeført til grunneierne. Her bør

nevnes at nevnte tannlege Årstad også var formann i Stavanger- og Rogaland Jeger- og fiskeforening i mange år og svært aktiv i arbeidet for å fremme et skrantende fiske etter laks og sjøaure.

Engelskhuset er i dag eid av Daniel T. Øvstebø fra Gilja. Han har satt huset skikkelig i stand både utvendig og innvendig, og bygningen er et staselig minnesmerke over den tiden da den engelske overklassen kom til Norge med fluestengene sine.

Etter at fiskeretten på Frafjordgarden kom tilbake til grunneierne i 1971, leide Svanedal ullvarefabrikk på Oltedal elvefisket (1971-1976). Dette var i en periode da laksefangstene på ny sank sterkt, og Svanedal bygde derfor et lakseklekkeri på Molaug for å få opp

Garnfangst ved Klovsteinen i Molaugvatnet. Største laks 21,5 kg. Fra v: Mikal Frafjord, Reidun og Olav Frafjord, Godtfred Frafjord, Reidar og Racin Frafjord. Juli 1946. Bildet er tatt av Gerda Frafjord.

fiskebestanden. Dette klekkeriet ble drevet av Jakob og Åsmund Moluf. I denne perioden var det imidlertid svært lite brukbar gytelaks på elva, og det var derfor stort sett sjøaure som ble klekket ut på Molaug.

Sur nedbør, klekkerier og kalking

Gjennom prøvafiske sommer og høst 1980 ble det ikke funnet laksunger i elva. Direktoratet for jakt, viltstell og ferskvannsfiske (nå: Miljødirektoratet) konkluderte da med at den opprinnelige laksestammen i elva sannsynligvis var utdødd som følge av sur nedbør. SRJF på sin side uttrykte tvil om den gamle laksestammen var helt utdødd. I 1992 ble det satt i gang omfattende kalking av vassdraget. Det første anlegget stod like nedenfor Brådland bru. Fra og med 1997 ble elva fullkalket med én kalkdoserer på Brådland og én på Eikeskog. Dette har ført til gode forhold for laksen, og rekrutteringen de siste årene har vært god. Som følge av at det er blitt mindre sur nedbør, har også tilførte kalkmengder blitt mindre de siste årene.

Fra begynnelsen av 1980-årene overtok SRJF laksefisket fra Molaugvatnet og ned til sjøen. Den første avtalen mellom SRJF og grunneierne på Frafjordgarden ble underskrevet 15. januar 1981. De første årene var Frafjordelva best kjent som en spesielt god sjøaureelv. Allerede i 1979 satte foreningen ut de første 35 000 plommeseekkyngel. Det neste tiåret ble det årlig satt ut mellom 10 og 20 000 lakseyngel, fra og med 1988 med stamfisk fra Frafjord. Foreningen har således gjort mye for å bygge opp igjen en lokal laksebestand i elva, bl.a. ved å bygge og drifte et klekkeri i Neset, like øst for Lakshølen. Klekkeriet var i drift fra 1992 til 2015. Her ble årlig klekket ut opptil 90 000 plommeseekkyngel. De siste seks årene ble en del av rogn også satt ut i rognkasser. SRJF leier fremdeles (2017) stangfisket etter laks i Frafjordelva nedenfor Molaugvatnet. Fisket ovenfor Molaugvatnet (Kommedal, Brådland, Molaug og Håland) har de siste tiårene vært utleid gjennom private avtaler.

Fangstene

For Frafjordelva finnes det fangststatistikk tilbake til 1884. Det er imidlertid vanskelig å vite hvor god denne statistikken er, og vi kjenner heller ikke grunnlaget for og opprinnelsen til de tall som er oppgitt. Vi må regne med at tallene i statistikken er minimumstall. Fram til omkring 1970 skiller heller ikke statistikken mellom laks og sjøaure. Men tallene gir nok noe informasjon om utviklingen av laksebestanden og laksefangstene de siste 133 år. På slutten av 1800-tallet ser det ut til at fangstene var bra, mellom 300 og 600 kg pr. år. Så kommer en svak periode helt fram til midt på 1930-tallet. På 1960- og 1970-tallet var igjen fangstene svært lave. I 1958 er det bare rapportert 9 kg! Et annet interessant fenomen er at på 1980-tallet var ofte sjøaurefangstene større enn laksefangstene. Toppåret for fangst av laks i Frafjordelva var år 2015 da det ble innrapportert fangst av 503 laks med samlet vekt på 1440 kg. Hvor store fangstene var for 3-400 år siden kan vi bare spekulere om, men ut fra hvor attraktiv elva var, er det grunn til å tro at fangstene den gang langt overskrider dagens resultater. Etter hvert som laksebestanden tok seg opp på 1990-tallet, gikk det derimot raskt nedover med det rike sjøaurefisket i elva. Fra og med 2010 har det ikke vært tillat med fiske etter sjøaure i Frafjordelva.

Frafjord elveeigarlag ble stiftet høsten 1993, og vedtekter ble vedtatt 6. desember samme år. Våren 2015 ble laget reorganisert som følge av lovendringer om organisering av forvaltningen av anadrome vassdrag. Stiftelsesmøte ble avholdt på Frafjord ungdomshus 13. mai 2015. Laget består nå av samtlige rettighetshavere, dvs. laget har 19 medlemmer.

I 1938 og 1949 ble deler av nedbørfeltet på opprinnelig 179 km² overført til kraftverket i Flørli i Lysefjorden.

Frafjordvassdraget ble i 1993 (Verneplan IV) vernet av Stortinget mot kraftutbygging.

Noen viktige kilder:

Amtmann Bendix Christian de Fine: Stavanger Amptes udførlige Beskrivelse. I Norge i 1743, utg. 2006 av Riksarkivet og Solum forlag.

Peder Claussøn Friis 1608: Reformasjonen i Stavanger stift. Skrifter.

Mikkelson, Gudtorm 1994: Gjesdal, gards- og ættesoge indre del, band 1.

Frafjord, Reidar 2006: Lakselorden i Fraffjord.

Stavanger Aftenblads digitale arkiv

Sorenskriveren i Ryfylke: Matrikkelforarbeider 1723, Statsarkivet i Stavanger

Forsand kommune: Referater fra formannskap og herredstyre 1860-1900, Statsarkivet i Stavanger.

Fiskeriinspektøren for Vestlandet: Rapport fra befarung i Fraffjord 1890, Fylkesmannen i Rogaland.

Statistisk sentralbyrå – fangststatistikk

Miljødirektoratet (DN) 1994: Fiskeforvaltning i Norge – historikk.

Sorenskriveren i Ryfylke: Panteregister og pantebøker 1830-1940, Statsarkivet i Stavanger

Stavanger og Rogaland jeger- og fiskeforening 2017: Notat v/ Jon Haaland.

Huitfeldt Kaas, H. (1922): Om aarsaken til massedød av laks og ørret i Fraffjordelven, Helleelven og Dirdalselven i Ryfylke høsten 1920. Norges Jæger og Fiskerforenings Tidsskrift.